

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E İŞÇİ ÖRGÜTLENMELERİNİ HAZIRLAYAN ETMENLER

Ülkü İleri¹

ÖZET

*Makalenin 1. bölümünde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e işçi örgütlenmeleri incelendi. 1876'da 1. Meşrutiyetin, 1908'de 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra oluşan görece özgürlük ortamında örgütlenmeler ve grevler hızla arttı. 1909'da çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunuyla (**Grev Kanunu**) kamu hizmet sektöründe örgütlenmeler yasaklanıyordu. Bu nedenle örgütlenmeler Tatil-i Eşgal Kanunu'ndan önce ve sonra incelenmiştir.*

Tatil-i Eşgal Kanunundan sonraki örgütlenmeler de iki dönemde incelendi. 1909-1920 arasında, savaşlar nedeniyle ve Tatil-i Eşgal yasaklamasıyla yavaşlayan örgütlenmeler ve 1920-1923 arasında Cumhuriyet'e geçiş sürecinde örgütlenmeler incelenmiştir.

Makalenin 2. Bölümünde örgütlenmeleri güçleştiren ve hazırlayan etmenler mercek altına alındı. Güçleştiren etmenler olarak siyasi yapı, savaşlar süreci ve hukuki düzenlemeler incelendi. Hazırlayan etmenler olarak ise, gene dönemin siyasi yapısı, demokratikleşme hamleleri, ekonomik değişimler (kısmen altyapıya, çoğunlukla da kamu hizmet sektörüne yabancı sermayenin girişiyle köklü olmasa da yaşanan ekonomik değişimler) ve demografik değişimler (Osmanlı'nın toprak kaybıyla anavatana göç hareketleriyle birlikte işgücü arzı ve savaşlarla önemli ölçüde işgücü kaybı) incelendi.

Anahtar kelimeler: İşçi Örgütü, Tatil-i Eşgal, Ekonomik, Siyasal.

---

¹ Dr., Araştırmacı, ulkuileri@hotmail.com

THE FACTORS THAT PREPARE LABOR ORGANIZATIONS FROM TANZIMAT TO REPUBLIC

Ülkü İleri

ABSTRACT

The labor organisations were studied from Tanzimat (1839) to Turkish Republic (1923) in Article's First Section. After I. Meşrutiyet was proclaimed in 1876 and II. Meşrutiyet was proclaimed in 1908, relatively freedom atmosphere was occurred and labor unions and strikes spreaded. Tatil-i Eşgal Law banned Labour organisations for public sector in 1909. Because of this reason, labor unions were studied as before and after Tatil-i Eşgal Law. Labour organisations which are after Tatil-i Eşgal Regulation, were studied in two periods. Between 1909-1920, due to wars and Tatil-i Eşgal banning, slowing organisations, and between 1920-1923 Labor organisations in Turkish Republic Transition Period were studied.

In Second Section; getting harder factors and prepearing factors the labor organisations were studied. As getting harder factors, political situation, wars period and legal regulations were studied. As prepearing factors, political situation again, democratization attacks, economical transformations (partly for infrastructure, generally for public sector by foreign capital entering, lived economical changes even if which are not fundamental changes) and demographical changes (by Ottoman Empire lossing territory, migrations to motherland and thus occurring labor force and by wars missing labor force) were studied.

Keywords: Labor Organizations, Economical, Political.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin 1838'de İngiltere ile yaptığı ticaret anlaşmasını takiben Tanzimat Fermanı'nın 1839'da ilanı ile ülke yüzünü Batı'ya çevirmiş, ekonomik ve toplumsal alanlarda Batı etkisi görülmeye başlamıştır. İngiltere'den sonra, Batı ülkeleriyle yapılan bir dizi ticaret anlaşmalarıyla ülke ithal mallara açıyordu. Zaten cılız olan Osmanlı sanayisi bu darbe ile yok olmaya yüz tutmuştur. Özellikle de dokumacılık çok fazla etkilenmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı Sanayisi devletin askeri gereksinimleri karşılamak için kurduğu ileri teknolojiyle donatılan fabrikalar, gayri Müslim Osmanlıların işletmeleri (çoğunlukla) ve dokuma atölyelerinden ibarettir. 19. yüzyıl sonlarında ülkeye yabancı sermayenin girmesiyle kamu hizmet sektöründe bir canlanma görülmüştür.

Devlete ait fabrikaların çoğu, zamanla, iyi işletilemedikleri için kapandılar. İşçiler genellikle gayrimüslim Osmanlıların işletmelerinde ve kamu hizmet sektöründe yer almakta idiler. Müslüman Osmanlılara ait az miktarda işletmede de işçiler mevcuttu.

Makalemizin 1. bölümünde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e işçi örgütlenmelerini inceledik. 1876'da 1. Meşrutiyet'in, 1908'de 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra oluşan görece özgürlük ortamında örgütlenmeler ve grevler hızla arttı. 1909'da çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu'yla kamu hizmet sektöründe örgütlenmeler yasaklanıyordu. Bu nedenle örgütlenmeleri Tatil-i Eşgal Kanunu'ndan önce ve sonra incelemeyi uygun bulduk.

Tatil-i Eşgal Kanunu'ndan sonraki örgütlenmeler de iki dönemde incelendi. 1909-1920 arasında, savaşlar nedeniyle ve Tatil-i Eşgal yasaklamasıyla yavaşlayan örgütlenmeler ve 1920-1923 arasında Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki örgütlenmeler incelendi.

Makalemizin 2. Bölümünde örgütlenmeleri güçleştiren ve hazırlayan etmenleri mercek altına aldık. Güçleştiren etmenler olarak siyasi yapı, savaşlar süreci ve hukuki düzenlemeler incelendi. Hazırlayan etmenler olarak ise, gene dönemin siyasi yapısı, demokratikleşme hamleleri, ekonomik değişimler (kısmen altyapıya, çoğunlukla da kamu hizmet sektörüne yabancı sermayenin girişiyle köklü olmasa da yaşanan değişimler) ve demografik değişimler (Osmanlı'nın toprak kaybıyla anavatana olan göç hareketleri, savaşlarla işgücü kaybı) incelendi.

Bu çerçevede tarihimizin bu dönemindeki işçi örgütlenmelerine bir ışık tuttuğumuz inancını taşımaktayız.

1. TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E İŞÇİ ÖRGÜTLENMELERİ

1.1. Tatil-i Eşgal Kanunu Öncesinde İşçi Örgütlenmeleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışma ilişkileri alanında, formel anlamda, yani sendikalar içerisindeki işçi örgütlenmeleri, değişik tarihlerde yapılan hukuksal düzenlemelerle yasaklanmış durumdaydı. Örneğin, 1845 tarihli "Polis Nizamnamesi", işçi örgütlenmelerini ve işçi hareketlerini yasaklamaktaydı. 1909 tarihli "Tatil-i Eşgal Kanunu" da kapsamına giren işyerlerinde (kamu hizmet sektöründe), işçi sendikaları konusunda yasaklayıcı düzenlemeler yapmaktaydı. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi kesiminin örgütlenmeleri, günümüzdekinden daha değişik biçimler de alabilmiştir. Bu örgütlenme biçimlerini, ana çizgileriyle belirleyecek olursak,

a. Sendika niteliğini taşıyan ama dernek çerçevesinde gerçekleştirilen örgütlenmeler,

b. Sendikal bir nitelik taşımayan dernekler biçiminde gerçekleştirilen örgütlenmeler (örneğin, işçi yardımlaşma kuruluşları bu çerçevede değerlendirilebilir) olarak ikiye ayrılacaklarını görüyoruz (Makal, 1997; 242).

Hukuki düzenlemelerden kaynaklanan bu durum dışında, işçi örgütlenmeleri üzerinde etkide bulunan toplumsal faktörler de bulunmaktadır. Uzun yıllar geleneksel yapısını koruyan tarım-dışı uğraşlarda lonca ya da benzeri sınırlayıcı örgüt yapılarının hakim olduğu toplumsal kuruluşlarda Batıda izlenen sanayileşmeyle hızlı bütünleşme, sendikal yapılarda "geleneksel" yapıların uzantılarını da içeren "geçiş" örgütlerinin doğuşuna neden olmuştur. Usta-kalfa-çırak bütünselliği, işçi-işveren ayrışmasının kristalleşmesine gölge düşürmüştür. Zanaat zihniyeti uzun zaman etkinliğini sürdürmüştür. Nitekim birçok işçi örgütü, 1325 (1909) tarihli "Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi" uyarınca kurulmuştur. Örneğin, 1910 yılında kurulan Ekmekçi Esnafı Amele Cemiyeti gibi. 57 cemiyetten oluşan İstanbul Esnaf Teşkilatı, işçilerden ustalara ve işverenlere kadar değişik statülerdeki çalışanları içeriyordu (Toprak, 1982; 76).

Diğer taraftan özellikle İkinci Meşrutiyet öncesi dönemdeki bazı kuruluşların, isimlerinde "amele" sözcüğünü taşımalarına karşın, birer işçi kuruluşu olarak nitelendirilmeleri zordur. Bunlar, dönemin şiddetli baskı koşullarında, dernek biçiminde kuruluşlardır ve daha çok hayır ve yardımlaşma kuruluşu niteliğini taşımaktadırlar (Makal, 1997; 244).

Bu kuruluşlar arasında İtalyan Operaja Derneği (1866; La Societa Operaja Italiana) Emek Dostları (1866, Amis du Travail), Yunan Derneği "Omania" sayılabilir. Bu cemiyetler İstanbul'da yaşayan yabancılar ile gayrimüslim Osmanlı

burjuvaları tarafından zaman içerisinde kurulmuş ve ortadan kalkmışlardır (Karakışla, 1998; 38-39).

Bunun yanında 1908 öncesindeki dönem için iki işçi örgütünden söz edilmektedir. Birincisi, kökü 1868'e değin giden 1871 Ameleperver Cemiyeti'dir. İlk işçi cemiyeti olarak faaliyet gösterdiği öne sürülen bu örgütün, gerçekte bir işçi derneği olmadığı ve işçilere yardım etmek üzere kurulan hayır kurumlarının bir örneği olduğu belirtilmiştir (Gülmez, 1991; 408).

İkinci işçi örgütü ise Tophane fabrikaları işçilerinden bir grubun 1894'te kurduğu, Osmanlı Amele Cemiyeti'dir. İşçilerin kötü çalışma koşullarına karşı birleşmesinden doğan bu derneğin çalışmaları ancak bir yıl kadar sürebilmiş ve kurucuların tutuklanmasından ve sürülmesinden sonra dağıtılmıştır (Gülmez, 1991; 408). Sınıf bilinci taşıdığı söylenebilecek gerçek anlamdaki ilk işçi örgütü olan Amele-i Osmani Cemiyeti yöneticileri "Kanun-u Esasi"nin 113. maddesinde bulunan hükme göre sürgün edilmişlerdir (113. madde, Padişaha, dilediği kimseleri sürgün etme yetkisi tanımıştı) (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Birinci Cilt, 1996, s. 40-41).

1.2. Tatil-İ Eşgal Kanunu Sonrasında İşçi Örgütlenmeleri

1.2.1. 1909-1920 (Tatili Eşgal Kanununun Kabulü- TBMM'nin Kuruluşu) Döneminde Örgütlenmeler

İkinci Meşrutiyet (23 Temmuz 1908) dönemiyle birlikte, Osmanlı devletinin her köşesinde, özellikle büyük şehirlerde, çok hareketli bir toplumsal ve siyasal yaşayış başlamıştır. Geleneksel iktidar yapısının yıkıldığı ve yerine nasıl bir rejim kurulacağına daha belli olmadığı, bu özgürlük günlerinde her çeşidinden dernekler kurulmuş, gazeteler çıkarılmış, kitaplar yayımlanmıştır. Solun gelişimi açısından bakılırsa, Hürriyet'in İlanı'ndan 31 Mart (13 Nisan 1909) olaylarına kadar geçen süreyi bir yana ayırmak gerekir. Gerçi, hemen 1908 yazı, işçi sınıfında birtakım kaynaşmalara tanık olmuştur ama bu hareketlerde sosyalist bir bilinç yoktur. Türkiye'de solun asıl İkinci Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkması bir rastlantı değildir. 1908 hareketini burjuva devrimleri kategorisinde görmek gerekir. Bunun içindir ki çağdaş sol, Batıda 1789 devriminin ertesinde olduğu gibi, Türkiye'de de yaklaşık 120 yıl kadar sonra 1908-1925 dönemlerinde doğmuştur (Tunçay, 1991; 29).

Bu bağlamda, oluşan işçi örgütlenmeleri 1908 öncesi işçi örgütlenmelerinden hem nicelik, hem de nitelik olarak farklılık göstermektedir. Nicelik açısından, bu kuruluşlar, daha önceki dönemlere göre sayıca daha fazladır ve daha sürekli hale gelmişlerdir.

Niteliksel açıdan da farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Bu kuruluşların örgütlenme düzeyleri 1908 öncesi örgütlenme düzeylerinden farklıdır. Daha önceki kuruluşlar, genellikle bir işyerinde çalışan işçiler tarafından kurulurken, boyutların genişlediği ve üst örgütlere ulaştığı gözlenmektedir.

Bir başka farklılık, İkinci Meşrutiyet sonrası kurulan işçi kuruluşlarında siyasal akımların etkinliğidir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, özellikle sosyalist nitelikli akımlar, bu kuruluşlarda, yaygın bir biçimde varolmuşlardır.

1910 yılı ortalarında İstanbul ve Selanik başta olmak üzere, İzmir, Zonguldak, Drama ve Kavala gibi İmparatorluk kentlerindeki demiryolu, tütün, yükleme ve maden işçileri ile marangozlar, terziler, kunduracılar, fırıncılar, matbaa işçileri, garsonlar ve pamuk ipliği bükümcüleri sendikalarda ve sendika dışı işçi kuruluşlarında örgütlenmiş durumda idiler. Hatta işçilerin Rumeli kesimindeki örgütlenme girişimleri, 1909 yılı ortalarında kurulan ve üyelerinin çoğunluğu Yahudi nüfus tarafından oluşturulan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu ile bir üst düzey kuruluşunun doğmasıyla da sonuçlanmıştır. Bu dönemde sınıf temeline ve sosyalist düşünceye dayanan ilk işçi örgütleri, Selanik ve Makedonya'da Bulgar işçilerince kurulmuş, Bulgar Sosyal Demokrat Partisi'nin ve Sosyalist İşçi Birliği'nin üyesi olan Bulgar işçileri, Türk ve Makedonya işçisinin mesleksel örgütlenmesine geniş ölçüde katkıda bulunmuşlardır (Makal, 1997; 245).

Diğer yandan dünyadaki işçi örgütleriyle ilişki kuran ilk Osmanlı sendikası Osmanlı Mürettepler Derneği (Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti) de 1908'de kurulmuştu. Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i Uhuvtetkâranesi adlı işçi derneği, gerek lideri olan Dr. Arhangelos Gabriel'le gerekse talepleriyle şirkette de, Osmanlı hükümetinde de huzursuzluk yaratıyordu. Öte yandan Şark Demiryolu işçileri bir Dayanışma Cemiyeti çatısı altında örgütlenmişlerdir. Selanik'teki 3.200'den fazla tütün işçisi bir sendikada örgütlenmiştir. Manastır'da işçiler Sınıf Bilinci adında bir örgüt kurarak, işçiler arasındaki etnik çatışma ve gerginliklere karşı mücadele etmeyi amaçlamışlardır. İskeçe tütün fabrikalarındaki işçiler Türk-Bulgar tütün İşçileri Sendikası'nı (Le Syndicat Turca Bulgare des Ouvriers de Manufactures de Tabac) kurdular. 1909'da sosyalizm sempaticanı bir öğretmen Vodina'da Tekstil İşçileri Sendikası'nı kurdu.

1912'ye gelindiğinde sol hareketler ve işçi örgütlerinde canlanma görülür. Ancak ardı ardına patlak veren savaşlar (1911-12 Trablusgarp Savaşı, 1912-13 Balkan Savaşı ve 1914-18 Birinci Dünya Savaşı) sonrası iyice artan İttihat ve Terakki İstibdadı Osmanlı'da yeni yeni serpilen işçi örgütü hareketinin sonunu getirmiştir (Karakışla, 1998; 40).

1.2.2. 1920-1923 (TBMM'nin Kuruluşu-Cumhuriyet'in İlanı) Döneminde Örgütlenmeler

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ardından sol hareketler muhtemelen Bolşevik İhtilali'nin de olumlu etkisiyle İstanbul'da tekrar boy göstermeye başladı. 1918-23 döneminde özellikle de İttifak Güçlerinin işgalinden sonra Osmanlı işçileri ve onların örgütleri sosyalist harekete iyice yakınlaşmıştır (Karakışla, 1998; 41-42).

Bu yıllar, işçi örgütlenmelerinin görece canlı olduğu yıllardır. Bunda, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemleriyle, Kurtuluş Savaşı sırasında ve savaşın hemen sonrasında yaşanan canlı düşünsel ortamın ve farklı düşünceler taşıyan grupların varlığının önemli rolü olmuştur. Bu nedenle, bu yıllardaki örgütlenmelerin büyük ölçüde siyasi etkiler taşıdığı (yukarıda da değindiğimiz gibi) ve ağırlıklı olarak İstanbul'da gerçekleştiği gözlenmektedir (Makal, 1999; 451).

1914-1923 işçi örgütlenmeleri a) Meslek ve işyeri örgütleri, b) Genel işçi birlikleri kurma çabaları, olmak üzere iki kolda incelenebilir.

Genel işçi birlikleri kurma çabaları 1919-1923 döneminde bir varlık göstermeye başlayan sol eğilimli siyasal kuruluşlarla birlikte gerçekleşmiştir.

Belli mesleklerden işçileri içine alan veya belli bir şirketin işçileri tarafından kurulmuş bulunan çeşitli cemiyetlere, 1919 döneminden sonra, kimisi 1910'lardaki cemiyetlerin yeni ad ve birimler altında devamı; kimisi ise yeni kurulmuş dernekler şeklinde sık sık rastlanır. Siyasal ortam gereği bu türlü derneklerin çoğu, yardım ya da hayır dernekleri biçiminde görünmektedir. Her işkolunda veya her işyerinde böyle bir derneğe rastlanmakla birlikte, Anadolu Şimendifer Amelesi Cemiyeti, Kasımpaşa Seyrisefain Amelesi Cemiyeti, Beynelmillel Deniz İşçileri İttihadı, Beynelmillel Marangoz İşçileri İttihadı, İstanbul ve İzmir İşçileri Cemiyeti, Aydın Demiryolları İşçileri Cemiyeti, Şark Demiryolları Memur ve Müstahdemin Cemiyeti (1921'den sonra Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti adını alır), Zonguldak Amele Birliği, Balya Karaaydın Amele Birliği gibi dernekler bunların başlıcalarıdır.

1924 yılında bu türden derneklerin listesi aşağıdadır:

İstanbul: Haliç Şirketi Amelesi Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Silahtarağa Elektrik Fabrikası İşçileri Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Dersaadet ve Biladiselase İnşaat, Tarık, Irgat ve Rençber Amele Cemiyeti, Mürettepler Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti...

İzmir: Aydın Demiryolları İşçileri ve Memurlar Birliği, Mülteci ve Muhacirin Amele Cemiyeti, Tütün Amele Cemiyeti, Şimendifer Fabrikası Amele Birliği, Tramvay İşçileri Cemiyeti, Liman, Vapur ve Kömür Amele Cemiyeti, Liman Rıhtım İthalat ve İhracat Amele Cemiyeti, Müstakil Liman Vapur Amele Teavün Cemiyeti...

Edirne: Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün cemiyeti

Adana: Amele Teali Cemiyeti

Konya: İşçiler Cemiyeti

Bursa: Yaprak tütün Amelesi Cemiyeti

Eskişehir: Anadolu Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti

Bu cemiyetlerin hemen hepsi 1919-1923 döneminin ürünü olduklarından bu dönemin işçi örgütlenmesi hakkında bir fikir verebilecek niteliktedirler (Sencer, 1969; 266).

Bir diğer kaynaktan aldığımız bilgiye göre, Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'daki en önemli işçi grupları, demiryolları, imalat-ı harbiye işçileri ve madencilerdir. Devlet girişimlerinde sendika kurma hakkı olmamakla birlikte (Tatil-i Eşgal Kanunu ile yasaklanmıştı.), Kemalist hükümet, karşılıklı yardımlaşma örgütleri kurmalarına engel olmuyordu. Demiryolculara ve imalat-ı harbiye işçilerine günde 3 lira gibi yüksek bir ücret ödeniyordu. Madenciler için, ocağa iniş çıkış süresi dahil 8 saatlik işgünü kabul edildi. İktisat Vekaletinin başındaki Mahmut Esat işçiler için bir sigorta tasarısı hazırladı (Tunçay, 1991; 136). Aynı yıllarda Ankara'da, İstanbul milletvekili Numan Usta'nın yönettiği Türkiye İşçileri Birliği sendikası bulunuyordu (Tunçay, 1991; 159).

Diğer taraftan İstanbul'da bulunan sol siyasal kuruluşlar işçiler üzerinde somut eylemlerde bulunabilmiş (yukarıda da değindiğimiz gibi) ve hele 1920-1921 döneminde etkili bir hareket niteliği kazanabilmiştir. Bu hareketin, işçi hareketlerini ve grevleri yönetmek ve işçi örgütlerini sınıf bilinci temeline dayanan büyük sol birliklerde toplamak çabaları olmak üzere iki yönü vardır.

Dönemin bu türden siyasal kuruluşlarından ilki, 20 Şubat 1919'da kurulan ve gerçekte 1910'da kurulmuş Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın devamı olan Türkiye Sosyalist Fırkası'dır. Başkanı Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi, Hilmi Arkadaş)dir. 1919 ortalarından 1921 ortalarına kadar, T.S.F.'nin parlak dönemidir. İşçiler, özellikle de Tramvay, Seyrisefain, Şirketi Hayriye, Haliç şirketleri işçileri, partiyi desteklemekte ve parti için örgütlenmektedirler.

Aynı yıllarda İstanbul'da, ikinci bir sosyalist kuruluş da sol işçi derneklerini birleştirme ve bir sosyalist işçi federasyonu şekline getirme çabası içindedir. Bu siyasal kuruluş, Türkiye İşçi ve Çiftçi sosyalist Fırkası'dır (Sencer, 1969; 268-

272). Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Türkiye İşçi Derneği adı altında kendi işçi örgütünü kurup, işçileri örgütlemeye çalışmıştır. Bu iki örgütün amacı Türkiye'deki bütün işçi örgütlerini ulusal düzeyde bir işçi kuruluşunda bir araya getirmektir. Bu amaçla diğer işçi örgütleriyle birçok toplantı düzenlenmesine karşın istenen sonuca ulaşamamış ve merkezi bir işçi örgütü kurulamamıştır (Güzel, 1993; 97).

Ancak, işçileri birleştirme girişimleri, dönem sonlarındaki İzmir İktisat Kongresi'nden önce ve sonra da sürdürülmüştür. İstanbul mebusu Numan Usta'nın "teşvik ve daveti"yle 1923 başlarında yapılan bu girişimlerden ilki, aynı günlerde kurulan İstanbul Umum Amele Birliği'nin rekabetiyle karşılaştığı için sonuçsuz kalmıştır.

Numan Usta'nın işçileri birleştirme girişiminin olumsuz sonuçlanmasında etkisi olan İstanbul Umum Amele Birliği (İUAB), İktisat Kongresi öncesinde (20 Aralık 1922'de) elli işçinin çabasıyla ve Milli Türk Ticaret Birliği'nin yardımıyla kurulan bir örgüttür. Kuruluşunu izleyen on ay içinde İUAB toplam 26 derneğin açılışını gerçekleştirmiştir.

İUAB, Cumhuriyetin ilanından üç gün önce, 26 Ekim 1923'de yaptığı yıllık kongresinde değiştirilen tüzüğü uyarınca Türkiye Umum Amele Birliği (TUAB) adını almıştır.

TUAB, 19 Mayıs 1924'te varlığına son vererek, "mühr-ü resmi"sini vilayete teslim etmiştir. TUAB, yaklaşık bir buçuk yıl sonra cumhuriyetin ve yöneticilerin güvenini yitirerek varlığına son vermek durumunda kalmıştır (Gülmez, 1991; 410-412).

2. İŞÇİ ÖRGÜTLENMELERİNİ GÜÇLEŞTİREN VE HAZIRLAYAN ETMENLER

2.1. Dönemin Siyasi Yapısı, Demokratikleşme Yönünde Ve Aksi Yöndeki Gelişmeler

2.1.1. Tanzimat ve İslahat Fermanları

Tanzimat'ın ilan edilmesinde Mustafa Reşit Paşa önemli rol oynamıştır. Mustafa Reşit Paşa Hariciye Nazırı idi. Aynı zamanda Londra'da elçi idi. Mustafa Reşit Paşa çabalarında başarılı olmuş, 3/11/1839'da Tanzimat ilan edilmiştir.

Tanzimat Fermanı'na Gülhane'de okunduğu için Gülhane Hatt-ı Hümayunu da denir.

Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeniliklerden birincisi "can ve mal güvenliği" idi. Can ve malından güvenli olan, kendisini işine gücüne verir, "devlet ve

gayreti ve vatan muhabbeti” artardı. Can ve mal güvenliğine en çok ihtiyacı olan, ekseri yönetenler sınıfının ulema dışında kalan icrai askeri kesimdi.

Tanzimat Fermanı'nda ikinci olarak ele alınan konu “vergi” konusuydu. Vergi herkesin kudretine göre belirlenmeli ve bundan fazlası da alınmamalıydı. Üçüncü husus askerlikti. O sırada bazı yerlerden nüfusunun kaldırabileceğinden fazla, bazı yerlerden az asker alınıyor, alınanlar ömürlerinin sonuna dek asker kalıyorlardı. Bu uygulama haksız olduğu kadar, tarım ve ticaret işlerinin aksamasına yol açtığı ve nüfus üremesine engel olduğu için, bu duruma son verilecek ve askerlik süresi 4-5 yıl ile sınırlandırılacaktı. Bu düzenlemelerden Müslümanlar kadar “milleti saire” (sair milletler) de istisnasız yararlanacaklardı. Bu cümlecikle Müslüman olmayanlara yasalar önünde eşitlik ilkesi getirilmiş oluyordu. Dördüncü olarak, şeriat kanunlarına aykırı davrananların, “rütbeye ve hatır ve gönüle” bakmadan cezalarını vermek üzere bir ceza kanunnamesi yapılacaktı (Akşin, 2002 (a); 124).

Tanzimat Fermanı'nın 19. yüzyıla özgü modern anayasal sistemi getiren bir belge olmadığı açıktır. Buna karşılık Tanzimat Fermanı tebaanın hayatını, canını, dini inancını güvence altına alan, ama bu güvenceyi hükümdarın inayetine değil, çıkarılacak kanunlara ve ön planda yeni düzenlemelere bağlayan bir belgeydi. Bu nedenden ki Tanzimat Fermanı anayasal gelişmemizin başlangıcı sayılıyor ve ona, hukuk devleti olma yolunda ilk manifesto diyoruz (Ortaylı, 2008; 115).

Tanzimat Fermanı'ndan sonra yapılan yenileşme hareketleri maliye, idare, hukuk, askerlik, askeri ve sivil eğitim alanlarındadır. En önemli yenilik Mayıs 1840'da Ceza Kanunnamesi'nin çıkarılmasıdır. Bu Kanunname'de bütün Osmanlı uyruklarının yasa önünde eşitliği vurgulanıyordu.

18/12/1856'da Islahat Fermanı ilan edildi. Fermana birçok hükümler arasında en çok göze çarpanlar, “Müslüman olmayanların askeri ve sivil bütün okullara girme hakkını elde etmeleri”; “Müslümanlarla Müslüman olmayanlar veya Müslümanlar olmayanlar arasında ceza ve ticaret davalarının “Muhtelif divanlarda” (ki bunlar laik mahkemeler olacaktır) görülmesi ve bunlar için ceza, ticaret ve usul kanunlarının hazırlanması; “Müslüman olmayanların da askerlik hizmetiyle yükümlü olması, fakat “bedel” vererek askerlikten kaçınmak imkanının tanınması”, “yerli mevzuata uymak şartıyla yabancılara gayrimenkul edinme hakkının tanınması”ydı. Islahat Fermanı Müslüman olmayanların cemaat kurumlarında da laikleşme ve demokratikleşme yönünde değişiklikler öngörüyordu (Akşin, 2002 (a); 132).

2.1.2. I. ve II. Meşrutiyet

II. Abdülhamit, Anayasayı hazırlayacak komisyonun kurulmasını emretti ve komisyon bir tasarı oluşturdu. Kanun-u Esasi “klasik” özgürlükleri hayli ayrıntılı biçimde işliyor, teminat altına alıyordu. İslamiyet devletin resmi dini olmakla birlikte, din özgürlüğü kabul ediliyordu. Devletin resmi dili Türkçeydi. Padişaha çok geniş yetkiler tanınıyordu. Meclis-i Umumi (parlamento) Mebusan ve Âyan meclislerinden oluşuyordu. 113. maddeye göre ise, “zabitanın belgelendirilmiş soruşturmasıyla hükümetin güvenliğini bozdukları sabit olanları, padişah ülke dışına sürebilecekti”. Böylece seçimler yapıldı ve 20 Mart 1877’de Meclis-i Umumi törenle çalışmalarına başladı. 1. Meşrutiyet Meclisinin çalışmaları 13 Şubat 1878 günü sona ermiştir (Akşin, 2002 (a); 161).

Abdülhamit Meclis-i Mebusanın çalışmalarına son verildikten sonra ülkeyi adeta bir polis rejimiyle yönetmiştir. 1889’a kadar Abdülhamit mutlakiyetine karşı örgütlü bir çalışma olmamıştır. O yıl 5 Askeri Tıbbiye öğrencisi İttihad-ı Osmani adında gizli ve hücre usulüyle genişleyen bir örgüt kurdular. Bu örgüt İttihad ve Terakki’nin çekirdeğini oluşturacaktır. 1896’da İttihad ve Terakki önemli bir örgüt haline gelmiş bulunmaktadır. Ancak 1899’da kadar özgürlükçü hareket dağılma ve uyuşukluk halinde kalmıştır. 1906’da bu hareketler yeniden canlandı ve İkinci Meşrutiyet’in alt yapısı hazırlandı. 23 Temmuz 1908’de İkinci Meşrutiyet ilan edildi (Akşin, 2002 (a); 183).

Meşrutiyet’in gelmesiyle birlikte toplum yaşamında büyük bir canlanma oldu. 24 Temmuz 1908’de gazeteler yazılarını sansüre göndermediler. Gazete, dergi, kitap olarak büyük bir yayın furyası başladı. Kadın hareketleri (örgütler, yayınlar), işçi hareketleri (örgütlenmeler ve grevler) ortaya çıktı.

Daha sonra Abdülhamit tahttan indirildi, yerine V. Mehmet (Veliâht Mehmet Reşat) padişah oldu (1909-1918).

Yeni dönemde Meclis olağanüstü bir etkinlik göstererek, çağdaş bir hukuk devletinde gerekli birçok temel yasaları çıkarttı. Bunların önemli bir bölümü Cumhuriyet döneminde de yıllarca yürürlükte kalacaklardı. Örneğin İçtimaat-ı Umumiye (Toplantı), Matbuat (Basın), Matbaalar, Tatil-i Eşgal (Grev), Cemiyetler Yasaları. Çok önemli bir iş de, Kanun-u Esasi’nin geniş çapta değiştirilmesi oldu. Anayasa demokratikleştirildi (Akşin, 2002 (b); 32).

İttihat ve Terakki’nin etkili olduğu dönemde düşünce hayatında da bir takım gelişmeler olmuştur. İttihat ve Terakki siyaset alanında ne denli kışkırtıcı ve baskıcı olursa olsun, düşünce alanında özgürlükçü bir tutumu vardı. Yıllarca düşüncenin baskı altında tutulduğu Abdülhamit döneminden sonra, yayın hayatında adeta bir fişkırmaya oldu. Gazeteler, dergiler, kitaplar bir furya halinde

ortalığı kapladı. Birçok düşünce akımları serpildi, gelişti, ürün verdi. Bunlar: İslamcılık, Garpcılık, Türkçülük ve Sosyalizm akımlarıdır. Sosyalizm akımının örgütlenmeler üzerindeki etkilerinin, Birinci Bölümünde üzerinde durmuştuk (Akşin, 2002 (b); 47-48).

2.1.3. Savaşlar Süreci

Osmanlı İmparatorluğu 1911 ve 1912'de Trablusgarp ve 1. Balkan Savaşı'na girdi ve önemli ölçüde toprak kaybetti.

Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu 2. Balkan Savaşına girdi (1913). 11 Kasım 1914'de Osmanlı İmparatorluğu 1. Dünya Savaşı'na girmiş bulunuyordu. 30 Ekim 1918 günü Limni adasının Mondros Limanı'nda bırakışma (mütareke) antlaşması imzalandı. İttihat ve Terakki 5 Kasım 1918'de son bir kongreyle kendini dağıtmış ve yerine Teceddüt Fırkası kurulmuştur (Akşin, 2002 (b); 103). Daha sonra Anadolu'da Kurtuluş Savaşı süreci yaşandı.

Nihayet Lozan Konferansı 22 Ekim 1922'de toplandı. Türkiye'yi ulusal delegasyonun başı olan İsmet Paşa temsil ediyordu. Konferans birkaç aylık bir aradan sonra tekrar devam etti. 24 Temmuz 1923'te sona erdi ve bugünkü sınırlar esas olarak kabul edildi. 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edildi (Giritli, 1969; 18).

2.2. Ekonomik Değişimler

2.2.1. II. Meşrutiyetin (1908) İlanından Önceki Ekonomik Değişimler

Osmanlı ekonomisi kuşkusuz çok eski dönemlerden beri Batı ile temastadır. Ancak bu ilişki kapitalizmin olgunluk çağında Osmanlı'da yapısal dönüşümlere yol açacak niteliğe bürünür. Osmanlı 16. yüzyıldan itibaren parasallaşma sürecine girmiştir. Bu parasallaşma klasik yapıyı çözücü etkide de bulunmuştur. Fakat yeni bir yapının oluşması, yapısal dönüşümlerin oluşması ancak 19. yüzyılda gündeme gelebilmiştir.

Klasik düzende toprak düzeni parasallaşmamıştır. Aynı ilişkiler hakimdir. Üretici yükümlülüklerini, çoğu kez aynı olarak yerine getirir. Tüketim yapısının son derece kısıtlı olduğu bir dönemde üreticinin pazardan talep edeceği "mal" türü hemen hemen yok gibidir. Bu nedenle "meta" üretimi sınırlıdır. Üretici tüketeceğini üretir. Kazanç tutkusu kapalı bir toplum için anlam ifade etmez.

Tarım dışı üretim zanaat düzeyinde örgütlüdür. Kent düzeyinde örgütlenmeler aracılığıyla yürütülür. Piyasa göstergelerinden çok ahlak normları etkilidir. Üretim kıt kaynakların adil bir biçimde kullanımı esası üzerine kuru-

ludur. Dikey bir bütünleşme söz konusudur. Usta-kalfa-çırak ilişkisi mesleki dayanışmayı sağlar.

Ticaret yükte hafif, pahada ağır mallar için geçerlidir. Toplumsal kuruluşun geniş kesiminin geçimlik yapısı ticari ilişkileri sınırlı tutar. Öte yandan hinterlandta ulaşım teknolojisinin ilkelliği hacimli malların sevkini caydırır. Ancak kıyı boyu ticaret etkindir. Osmanlı tüccarı yakın mesafelerle ticari ilişkileri sürdürür. Deniz ötesi ticaret genellikle yabancı tüccarlarca yürütülür.

Osmanlı 18. yüzyılda Batı ile diyalogunu geliştirmeye başlar. ancak yoğun bütünleşme süreci 1820'lerde başlar. 1838 ve onu izleyen ticaret sözleşmeleri bu bütünleşmenin yasal düzenlemeleridir. Bundan böyle Osmanlı, geleneksel, kapalı ekonomik düzenini bırakarak dışa açılacaktır (Toprak, 2002; 221-222).

Sanayi Devrimi'nin getirdiği koşullarla dünya pazarlarına açılan ve bunları adım adım çevreleştiren ya da sömürgeleştiren İngiltere ile imzalanan 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması ve 1838-1841 arasında Fransa, bir dizi Alman prensliği, İskandinav ülkeleri, İspanya, Felemenk, Prusya, bir dizi İtalyan krallığıyla imzalanan anlaşmalar mal, hizmet, insan hareketlerinde tek taraflı serbestliği getiriyordu. 1838 Anlaşması bir kere eski kapitülasyonların aynen devamını ve bunlara yenilerinin eklenmesini kabul ediyordu. Ayrıca gerek ihracat, gerek ithalat olanaklarını yabancılar için sınırlayan yerli tüccarlara tanınan tekelin kaldırılmasını, iç ticareti yerli tüccara inhisar ettiren uygulamanın değiştirilip, yabancı tüccarın da aynı imkana kavuşturulmasını ve ruhsatların iptalini getiriyordu. Anlaşma daha bir dizi yabancılar için imtiyaz içermekte, Osmanlı'yı Avrupa'nın açık pazarı haline getirmekteydi (Kazgan, 2004; 19-20). Bu anlaşmalarla bir yandan üstün İngiliz ve Avrupa sanayine kapılar ardına kadar açılırken, öte yandan sanayileşme çabasına girişildi. Bu ters deneme, tabii ki, eski-yeni sanayinin yok olması ve gelişme olanaklarının yitirilmesi ile sonuçlandı. Önce pamuk, sonra ipek sanayi buhrana sürüklenmiştir. Daha sonra da tiftik ve tabaklık sanayi çökmüştür. Bu arada 1839'da İnsan Hakları bildirgesi rengini taşıyan Tanzimat Fermanı ilan edildi (Avcıoğlu, 1979; 111-112).

Sanayii teşvik amacıyla 1860'larda bir Islah-ı Sanayi Komisyonu kurulduğunu görüyoruz. Yayınlanan talimatnameye göre gerçek bir sanayileşme olayında ortadan kalkması gereken esnafla, sanayileşme gerçekleştirilmek isteniyordu (Ortaylı, 2008; 236-237).

Halbuki büyük sanayinin kuruluş gelişmesi bazı koşulların gerçekleşmesine bağlıdır. Bunların başlıcaları, geniş bir tüketici kitlesinin varlığı, kalifiye işçi bolluğu, hammadde temininde kolaylık ve nihayet tesis ve işletmeyi sağlayacak bir sermaye piyasası mevcudiyetidir (Eldem, 1970; 114). Tarımsal fazlayı ya-

ratmayan ve kırsal alanda teknolojik değişim geçiremeyen ülkede sanayileşmeyi sağlayabilecek potansiyel bir güç ortaya çıkmamıştı. Osmanlı sanayi programının çarpıklığı, fabrika endüstrisinin ön koşullarının doğmayışından da kaynaklanır (Ortaylı, 2008; 238-239).

Diğer taraftan, II. Beyazıt devrinden beri Devletin büyük tesisler kurma girişimleri Tanzimat'tan sonra da devam etmiştir. Bunların hemen hepsi askeri sebeplerle, nadiren sarayın ihtiyaçları için vücuda getirilmiş ve hiçbir zaman ticari kriterler bunların kuruluşunda rol oynamamıştır (Eldem, 1970; 117). Ne var ki serbest ticaret yönünden geleneksel sanayiini yitiren Türkiye'nin, modern bir sanayi kurma çabaları da, serbest ticaret yönünden iflasa mahkum olmuştur. Fabrikaların ekserisi hiçbir varlık göstermeyip devletin mütemadiyen parasını yiyen müesseseler olmanın ötesine geçememiştir (Avcioğlu, 1979; 112).

Osmanlı Kırım Savaşı'yla birlikte 1854'de dış borca açıldı. Osmanlı 1854-1875 arasındaki yirmi yılda 16 kez "istikraz" (borç alma) yaptı. Osmanlı 1875'te bu borçlarını ödeyemez durumda kaldığı için moratoryum ilan etti, çok yönden bunalıma girdi. Osmanlı'nın Avrupa'dan silah ithal etme gücünün kalmadığını gören Rusya, 1877-1878 savaşını başlatıp İstanbul'un kapısına kadar gelmiştir (Kazgan, 2004; 22). Nihayet, 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde borçların ödenebilmesini sağlamak üzere, önce Rüşum-ı Sitte İdaresi (1877) kuruldu ve bazı gelirler alacaklı yerli bankerler ve 1856 Mayıs'ında İngiltere Kralı'nın fermanı ile Londra'da kurulan, daha sonra 1863'de Bank-ı Osmani-yi Şahane unvanıyla anılan Osmanlı Bankası'na bırakıldı (Ortaylı, 2008; 256). Bunun iyi işlemesi üzerine, bu kez İdare, Avrupalı alacaklıların oluşturduğu bir "mali yönetim konsorsiyumuna" yani Düyunu Umumiye (Genel Devlet Borçları) İdaresine dönüştürüldü (1881). Osmanlı böylece, politik gücü olan, alacaklı devletlerin temsil edildiği bu konsorsiyum karşısında tam bir mali tutsaklığı düşürüldü (Kazgan, 2004; 23).

Osmanlı'ya Düyunu Umumiye'nin varlığı sayesinde artan güven ve yabancı sermayenin kâr haddini artırmak için ortaya çıkan ekonomik baskılar, 1881 sonrası yıllardan itibaren önemli çapta yabancı dolaysız yatırımların altyapıya, banka-sigorta, iç-dış ticaret, eğitim, sağlık, liman işletmeciliği, lotaryacılık, su sağlanması gibi bir dizi hizmetlere ve bir miktar da madencilikle, basit sınaî işlemlere ve tarıma akmasını sağladı (Kazgan, 2004; 25). Görüldüğü gibi yabancı sermaye imalat sanayiine rağbet etmemiş, maden, belediye hizmetleri, inhisar maddelerini her zaman tercih etmiş ve bu suretle dış rekabete maruz kalmamıştır (Eldem, 1970; 121).

Gelen dolaysız yatırımlar içinde 1890'da en büyük pay Fransız şirketlerine aitti. Fransız sermayesi kadar Fransız kültürü ve dili imparatorluğun her yanında egemen oldu (Kazgan, 2004; 29).

Gelen dolaysız yabancı yatırımların yarısından çoğu, dönem boyunca demiryollarına yapıldı. 19. yüzyıl sonunda köy henüz pazara açılmaya başlamıştır. Bazı endüstriyel üretim köye girmekte, köyün de pazara yönelik üretimi artmaktadır. Demiryolları sayesinde üretimin gelişmesiyle, yani Ege'deki Aydın Demiryolu hattı (İngiliz imtiyazı), Kasaba ve Bandırma demiryolu (Fransız imtiyazı) ve özellikle Almanların döşediği Konya Ereğlisi'ne kadar uzanan Anadolu demiryolları ile Anadolu'da tahıl üretimi artmıştır.

Uygarlığın nimetlerini, yönetimin otoritesini ülkenin içlerine ulaştıracak, tarım ürünlerini dışa taşıyacak, yani ülkenin refah ve güvenliğini sağlayacak demiryolları, böylece, Osmanlı maliyesinin iflasıyla paralel olarak gelişmiştir (Ortaylı, 2008; 252).

2.2.2. II. Meşrutiyetin (1908) İlanından Sonra Ekonomik Değişimler

1908-1913 arası dönemde, Trablus ve Balkan savaşlarında yenilginin getirdiği felaketler, toprak kaybı yanında Anadolu-Trakya topraklarına akan milyonlarca göçmenin yarattığı ekonomik bunalım sonucunda, toplum ulusçu girişimlerin sahnesi olmaya başladı. Azınlıklara ve Avrupalılara karşı yerli malı kullanma kampanyaları ve şirketleşerek sanayileşme girişimleri, finans kapitalle karşı milli bankacılık hareketinin başlatılması, Müslüman milli burjuva yetiştirme çabaları, esnafı, çiftçileri örgütleyerek azınlık ve yabancı tüccarların tekelci gücünü kırma deneyimleri "ulusçu" hareketin egemenlik kazanacağına habercileriydi. Fakat ulusçu akımların bilinçle şekillendirilmesi ve izleyen döneme aktarılması, temelde 1. Dünya Savaşı yıllarında oldu; çünkü bu dönemde, hedeflenen politikaları dış güçler karışmadan özgürce uygulama görelisi olarak kolaylaşmıştı (Kazgan, 2004; 39-40).

Birinci Dünya Savaşı sırasında bir yandan Çanakkale, Kafkasya ve Arap çöllerinde dövüşülürken, öte yandan bir "milli iktisat" kurma çabasına girilmişti. Savaş sayesinde kapitülasyonların kaldırılması ve enflasyon kazançları, böyle bir denemeye imkan vermiştir.

Savaş dolayısıyla, İngilizler ve Fransızlar, Türkiye'nin kapitülasyonları kaldırmasına pek fazla itiraz edememişler, direnme Almanlardan gelmiştir. Sonunda Avrupalı devletler savaştan sonra hesaplaşmak üzere, kapitülasyonların kaldırılmasını kabullenmek zorunda kalmışlardır. Böylece Türkiye 1914 yıl

sonbaharında kapitülasyonlardan kurtulmuş bulunuyordu (Avcıoğlu, 1979; 263-264).

“Milli İktisat” bağlamında, hükümet çevrelerinde sanayileşmeyi özendirmek amacıyla, girişimcilere “imtiyaz” ya da “inhisar” türü ayrıcalıklar önerildi. İki teşvik yasa taslağı hazırlandı.

1913 Aralık ayında “Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı” yayınlanır. Onu 1914 başlarında “Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi” izler. 1 Ocak 1917’de “Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatının Suret-i Tatbiki Hakkında Nizamname” çıkarılır.

Diğer taraftan II. Meşrutiyetin liberal Dönemi olarak bilinen ilk beş yılında kurulan anonim şirketlerde yabancı gayr-ı Müslim unsur ortaklığı hakimdir. Şirketlerin çoğunda 19. yüzyılda olduğu gibi yabancı sermaye ağırlığını korur. “Milli İktisat” dönemi diye adlandırılan 1914-1918 döneminde ise faaliyete geçen anonim şirketlerin büyük çoğunluğu Müslüman-Türk eşraf tarafından gerçekleştirilir. Bu yıllarda kurulan şirketlerde yabancı sermayeye ender rastlanır.

II. Meşrutiyet yıllarında şirketçilik İstanbul dışına da taşar. O güne değin şirketlerin büyük çoğunluğu İstanbul’da kurulmuştur. Oysa 1. Cihan Harbi yıllarında, Osmanlı ekonomisinin dışa kapanışı sonucu, Anadolu mahsulü revaç bulmuş, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin taşra teşkilatlarının da katkısıyla taşra eşrafi servet edinmiştir. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası verilerine göre 1920 yılında Anadolu’da 76 anonim şirket faaliyette bulunmaktadır (Toprak, 2002; 246).

Şimdi de bu dönemin ekonomik verilerini belirten birkaç tablo verelim.

1913 yılında yabancı sermayenin geniş manada sanayi sektöründe kurduğu şirketlerin ödenmiş sermayeleri aşağıdaki şekilde dağılmış bulunuyordu.

Tablo 1: Yabancı Sermayenin Geniş Anlamda Sanayi Sektöründe Kurduğu Şirketlerin Ödenmiş Sermayeleri

	<u>Mily. kş.</u>
Maden İşletmeleri	123
Elektrik, havagazı, su tesisleri	343
Tütün, tömbeki inhisar işletmesi	309
İmalat sanayii	265
	1040

Kaynak: Eldem, 1970; s.115.

Aşağıdaki tabloda özel şahıslara ait sınıai müesseselerin kuruluş yılları itibarıyla sınıflandırılması gösterilmektedir.

Tablo 2: Özel Şahıslara Ait Sınai Müesseselerin Kuruluş Yılları İtibariyle Sınıflandırılması

	1880'e kadar	1881-90	1891- 1900	1901-15	Toplam
Gıda sanayii	15	6	7	38	66
Toprak sanayii	1	2	3	5	11
Deri sanayii	3	1	3	4	11
Tahta sanayii	3	-	6	15	24
Tekstil sanayii	17	4	6	18	45
Kağıt, matbaa	17	6	6	21	50
Kimya	-	-	1	6	7
	56	19	32	107	214

Kaynak: **Eldem**, 1970; 121.

Kuruluşları 1880 yılından evvele rastlayan müesseselerden 17'si ham ipek imalatı, 17'si matbaacılık ve 15'i gıda sanayiinde daha ziyade şekerlikle iştigal eden müesseseler olup, hiçbirinde henüz evsaf itibariyle sınai mahiyet bulunmamaktadır (Eldem, 1970; 121).

2.3. Demografik Değişimler

19. Yüzyıldan beri Türkiye, siyasi ve tarihi olayların etkisiyle büyük nüfus hareketlerine maruz kalmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonucu Balkan Türklerinin herhalde en yoğun oldukları, Bulgaristan Osmanlı egemenliğinden çıktı (Akşin, 2002 (1); 161). 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra burada yaşayan Türkler zamanla anavatana göçmeye başlamışlardır (Karpas, 1967; 86). Bunun yanında 1874 ve 1880 yılları, Anadolu'da kıtlık ve açlık yılları olduğundan bir sürü aç insan şehirlere akın etmekte ve fabrika kapılarına birikmektedir. Bu arada yukarıda da belirttiğimiz gibi 1878 yenilgisi, Balkanlar'da toprağını kaybeden halkın Anadolu'ya göçünü hızlandırmış ve yüzbinlerce işsiz insan ülkeyi doldurmuştur. İstanbul'da bu yıllarda Belediye tarafından yerleştirilen göçmen sayısının 110 bin olduğu sanılmaktadır. 1891'de Bursa'ya 151 bin göçmen gelmiştir (Sencer, 1969; 118).

Diğer taraftan Ege adalarından Batı Anadolu'ya ve Kafkaslar'dan İmparatorluğun çeşitli bölgelerine 1850 ve 60'larda büyük ölçüde göçler yaşanmıştır (Issawi, 1986; 18).

1913 Balkan Harbinden sonra Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiş ve buralarda yaşayan Türkler zamanla anavatana göçmeye başlamışlardır. 1912 ile 1920 arasında Balkanlar'dan 557.111 (bir başka sayıma göre 413.992) Türk, Türkiye'ye gelip yerleşmiştir.

Türkiye'ye Birinci Cihan Harbi'nden önce gelen göçmenler arasında nispeten varlıklı gruplar vardı. Bunlar şehirlere yerleşerek yeni gelişmekte olan tüccar ve sanayici sınıfa katıldılar. Sonraki göçmenler ise genellikle ziraat bölgele-

rindendi ve memleketlerinde iken mallarını kaybetmişlerdi veya çok ucuza elden çıkarmışlardı. Türkiye'ye fakir gelmişlerdi. İlmî esaslara dayalı bir iskan planı bulunmadığından bu son gelen göçmenler maddi sıkıntı çektiler. Çoğunluğu ziraat bölgelerine yerleştirildiler. Geldikleri memleketin şartlarından genellikle daha zor buldukları yeni ekonomik ve toplumsal şartlara kendilerini uydurmayarak, bazıları şehirlere göç ederek fabrikalarda ve zenaatlerde çalışmaya başladılar. Şehirlerdeki işçi sınıfının büyük bir kısmı bu göçmenlerden meydana gelmedi.

Anadolu'nun öz sınırları içinde de nüfus hareketleri olmuştur. Karadeniz Bölgesi'nin fazla nüfusu Anadolu içerilerine yerleştirildiği gibi, diğer bölgelerde de geçim sebepleriyle tümü birden başka bölgelere göçen köyler olmuştur. Bazı hallerde de orman bölgelerindeki köyleri, hükümet ormanları harap etmekten alıkoymak için ziraate daha elverişli yerlere yerleştirmiştir. Diğer yandan çalışma ihtiyacı ile dağ köyleri halkı iş mevsimlerinde ovalara iniyor, (mesela pamuk toplamak için Adana'ya) belirli işlerde ihtisası olanlar da (Bolu'nun aşçıları, Konya'nın hamalları, Karadeniz Bölgesi'nin denizcileri) kendilerine uygun işler peşinde memleketin dört bucağına dağılıyorlardı (Karpat, 1967; 86-87-88). Diğer taraftan kırsal kesimden şehirlere göçün Türkiye'de başka bir yerden daha belirgin olduğunu söyleyebiliriz. Bunun sebebini de tarımın desteklenmemesi olarak açıklayabiliriz (Issawi, 1986; 24).

Bu dönemde ayrıca savaşlardaki kayıplar çerçevesinde nüfus hareketleri gerçekleşmiştir. Balkan Savaşı'nda (1911) Çatalca Hattı'nda ordu 20.000, Edirne Muhasarası'nda 15.000 zayıat vermiştir. Savaşın yanı sıra salgın hastalıklar kayıplar verilmesine neden olmuştur. Çatalca hattında koleranın orduda kaybettiği zayıat yekûnu 40.000'den fazla olarak hesaplanmıştır (Aydemir, 1971; 328-363).

Birinci Cihan Savaşı'nda Ağustos 1914'den, yani seferberlik başlarından, 1918 Kasım'ına kadar çeşitli şekilde asker kayıpları ise şöyledir:

Şehit ve vefat	325.000
Yaralı	400.000
Hasta ve kayıp	1.565.000 (Esirler buraya girse gerek)
TOPLAM	2.290.000

Bu rakamlar orduya ait olup, göçlerde, tehcirlerde ölenler, kaybolanlar, elbette ki bu rakamların dışındaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi zayıatını genel olarak 3.000.000 sayanların tahmininde bir mübalağa olmasa gerektir. 1913 yılındaki Osmanlı nüfusu ise 22.000.000 idi (Aydemir, 1972; 489-490).

Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki yıllarda ise demografik değişim olarak, 1922-1924 yılları arasında toplu olarak 1.040.120 kişinin Türkiye'ye göç ettiğini, bunların yarısının 1922-1924 yıllarında Türkiye'yi terk etmiş olan 1.300.000 Rum ile mübadele edilen Türkler olduğunu (Karpas, 1967; 87) söyleyebiliriz.

2.4. Hukuki Düzenlemeler

2.4.1. 1845 Tarihli Polis Nizamnamesi

1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nin önemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda, çalışma ilişkileri alanına yönelik düzenlemeler yapan ilk hukuksal belge olmasıdır. Bu Nizamname 1 Haziran 1800 tarihli Fransız Polis Kanunu'nun bire bir tercümesi idi (Karakışla, 1998; 245). Nizamnamenin 12. maddesinde, "işini bırakarak, greve gitmeyi amaçlayan işçilerin dernek ve toplulukları ile buna benzer kamu düzenini bozucu fitne, fesat derneklerini ortadan kaldırmak ve yok etmek, böylelikle ihtilalin önünü almak için devamlı suretle uğraşmak ve çaba harcamak" polise verilen görevler arasında sayılmaktadır (Makal, 1997; 29).

2.4.2. 1865 Tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi

Bu Nizamname 1865 yılında çıkarılmıştır. Dönemin Ereğli Sancağı Kaymakamı Dilaver Paşa tarafından düzenlendiği için bu adla anılır. Dilaver Paşa, aynı zamanda, madenlerin de müdürlüğü görevini üstlenmişti. Nizamname, her ne kadar, sosyal politika önlemleri getirmek temel amacına yönelik olmasa da, getirdiği düzenlemelerin, geçmişin kurlsız uygulamalarına göre daha ileri ve modern olduğu ifade edilebilir.

Dilaver Paşa Nizamnamesi çalışma koşulları konusunda bazı düzenlemeler yapmış olup, günlük çalışma süresini 10 saat olarak saptamakta idi (md. 29).

Buna karşılık, Nizamname, özellikle işçi sağlığı ve iş güvenliği gibi temel bazı konularda hiçbir kural içermemekteydi.

Dilaver Paşa Nizamnamesi, Ereğli Kömür Havzasındaki en temel sorunlardan biri olan, madenlerde çalışacak işgücünün sürekliliğini sağlama açısından da düzenlemeler yapıyordu. Buna göre, daha önceki dönemlerde büyük ölçüde kurlsız olarak yürütülen "zorunlu çalıştırma"yı (angarya) düzenleyen, ama ortadan kaldırmayan hükümler getiriliyordu. Köylüler, muhtarlar aracılığıyla, madenlerde çalışacak işçileri sağlamakla yükümlüydüler. Nizamname'nin 31. maddesine göre, 13-50 yaş arasındaki erkekler için, gene Nizamname'nin değişik maddelerinde belirlenen sürelerle madenlerde çalışmak zorunluluğu getiriliyordu (Talas, 1953; 73).

2.4.3. 1869 Tarihli Maadin Nizamnamesi

Bu Nizamname, Dilaver paşa Nizamnamesi'nde mevcut olmayan bazı yeni önlemlerle, madencilik kesimindeki koruyuculuk düzeyini yükseltmiştir. Bunların başında, çalışmayı işçinin kendi rızasına bağlayarak “zorunlu çalışma” (angarya) yöntemine son vermiş olması gelmektedir. Bunun dışında, daha önceki nizamnamede (Dilaver Paşa Nizamnamesi) yokluğu gözlenen işçi sağlığı ve iş güvenliğiyle ilgili önlemler de getirilmektedir. Bunlar arasında, özellikle, iş kazalarının önlenmesi ve iş kazası durumunda bunun tazminine ilişkin hükümler yer almaktadır (Makal, 1997; 287).

2.4.4. Mecelle

Mecelle, tam ismiyle “Mecelle-i Ahkam-ı Adliye”, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat sonrası yoğunlaşan yasalastırma çabalarının en önemli örneklerinden biridir. 1868 yılında oluşturulan bir kurulun, 1869-1876 yılları arasında tamamladığı bir çalışmadır. Mecelle, aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun “Medeni Kanun”u, yani yurttaşlar arasındaki ilişkiyi, değişik yönleriyle düzenleyen bir yurttaşlık yasası niteliğindedir.

Mecelle, hukuk tarihi bakımından son derece önemli bir kanun olarak nitelenmektedir. Bunun nedeni, örf ve adet hukukunun geçerli olduğu bir dönemde, yazılı hukuk düzenine geçişte, Mecelle'nin önemli bir adım olmasıdır. Mecelle, bu hükümleri ile iş hayatını bir düzene sokmuş, kati ve sağlam esaslara bağlamış ve meslek ve sanat nevine bakmaksızın mütecanis (üniform) kaideler getirmiştir.

Mecelle varlığını 57 yıl boyunca sürdürmüş ve 1926 yılında Medeni Kanun ve Borçlar Kanununun yürürlüğe girmesiyle, 4 Ekim 1926 tarihli ve 864 sayılı “Kanun-u Medeni”nin Suret-i Meriyet ve Şekl-i Tatbiki Hakkında Kanun” ile ortadan kaldırılmıştır (Karaman, - ; 205).

2.4.5. 1876 Tarihli Kanun-u Esasi

Bu ilk Türk Anayasası sosyal haklar bakımından fazla bir şey getirmemiştir. Çünkü Anayasanın hazırlandığı dönemde dünyada liberal düşünce egemendir. Devletin ekonomik ve sosyal yaşama karışması sakıncalı sayılmaktadır. Sadece ilköğretim ile ilgili bir madde Anayasada yer almaktaydı. Bu hükme göre “ilköğretim zorunlu” idi.

Anayasa, toplumun korunmaya gereksinim duyan kesimlerini ve özellikle işçiler için yaşamsal nitelikler taşıyan sendika, toplu pazarlık ve grev hakkını ve özgürlüğünü ele almamıştır.

1876 tarihli Kanun-u Esasi ile aynı tarihi taşıyan ve yapılacak iki dereceli seçimlerin esaslarını belirleyen “Geçici Yönetmelik” (Talimat-ı Muvakkate), bu seçime ilişkin değişik düzenlemeler yaparken, “mülkiyet”e ilişkin hükümler de getirmiştir. Bu hükümler çalışma ilişkilerinin taraflarından birini oluşturan ücretliler açısından önemli düzenlemeler yapmaktadır. Geçici Yönetmeliğin hükümlerine göre, “Meclis-i Mebusan’a seçilmek için, memleketinde az çok emlak sahibi olmak ve devlete bir miktar vergi ödemiş olmak” gibi koşullar bulunmaktaydı. Kanun-u Esasi’nin kendisi ise 68. maddesiyle, “bir kimsenin hizmetkârlığında bulunmama koşulunu getirmektedir. Bu düzenlemelerin, dönem koşullarında, bu nitelikleri taşımadıkları kabul edilebilecek olan bağımlı çalışanların siyasal etkinliklerini tümüyle ortadan kaldırdığı ifade edilebilir (Makal, 1997; 227-228-229).

2.4.6. 1909 Tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu

Bu Kanun, Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde, toplu iş ilişkileri konusunda, dolaysız bir biçimde düzenlemeler yapan ilk kanundur. Tatil-i Eşgal Kanunu, bunun yanında içeriği itibariyle de, çalışma ilişkilerinin, Osmanlı İmparatorluğu’nda o tarihe kadar düzenlenmeyen temel konuları üzerinde önemli hükümler getirmiştir. Bu konular arasında “sendikalar”, iş uyuşmazlıkları konusunda bir “uzlaşma” süreci ve “grev” bulunmaktadır. Kanunun, çalışma ilişkilerinin bu temel konuları hakkındaki düzenlemelerinin bir bölümünün, Cumhuriyet dönemine de sarkarak, 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu’na kadar yürürlükte kalması da, uygulama açısından yasanın önemini arttırmaktadır.

Kanunun temel düzenlemelerini dört ayrı açıdan değerlendirmek yararlı olacaktır:

- a. Kapsam açısından
- b. İşçi örgütlenmeleri ve sendikalar açısından
- c. Uyuşmazlıkların çözümü açısından
- d. Grev konusundaki düzenlemeleri açısından

a. Kapsam Açısından

Tatil-i Eşgal Kanunu, tüm bağımlı çalışanları kapsamına almamaktadır. Yasa kapsamına, “kamuya yönelik hizmet veren kuruluşlarda çalışanlar” girmektedir. Kamuya yönelik hizmet veren bu kuruluşlara örnek olarak, yasanın 1. maddesinde, “demiryolu, tramvay, liman, genel aydınlatma kuruluşları” gösterilmektedir. Dönem itibariyle, Tatil-i Eşgal Kanunu kapsamına giren kuruluşların ortak özellikleri arasında, çok sayıda işçi çalıştırıyor olmaları ve sermaye

paylarının daha çok yabancı işverenlere ait olması bulunmaktadır (Makal, 1997; 270-271-272).

b. İşçi Örgütlenmeleri ve Sendikalar Açısından

Tatil-i Eşgal (Grev) Kanunu 8. maddesinde, "kendi kapsamına giren kuruluşlarda sendika kurulmasını yasaklamaktadır". Madde ile bu kuruluşlarda sendika kuran kişiler açısından cezai düzenlemeler de getirilmektedir (Makal, 1997; 272).

c. Uyuşmazlıkların Çözümü Açısından

İş uyuşmazlıklarının barışçı çözüm yollarından biri olan uzlaştırma kurumu, ilk kez 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu ile düzenlenmiştir.

d. Grev Konusundaki Düzenlemeleri Açısından

Taraflar iş uyuşmazlığını yasadaki mekanizmalarla gideremezler ise, "O andan itibaren işçi sınıfı terk-i hizmetle (yani işi bırakmada) muhtar (yani özgür) olacaktır. Bununla birlikte 6. maddenin son fıkrası "çalışma özgürlüğünü ortadan kaldırmaya yönelik her türlü hareketi ve gösteriyi yasaklamakta" idi. 8. maddeyle ise, "çalışmak isteyen işçilere yönelik korkutma, cebir, şiddet kullanma gibi, greve zorlama suçu niteliğindeki eylemler cezaya tabi kılınmakta" idi. 10. madde ile de, "genel hizmetlerde istikrarı sağlamak için, gerekli olduğu takdirde, kamu güçlerinin kullanılacağı, savaş veya savaş tehlikesi durumlarında hükümetin işçi taleplerini incelemeyi ertelemesi veya tamamen vazgeçmesinin mümkün olduğu" konusu düzenlenmekte idi (Gülmez, 1991; 312).

2.4.7. 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu

Cemiyetler Kanunu, Tatil-i Eşgal Kanunu ile durumları düzenlenen kamuya yönelik hizmetlerde çalışanlar dışındakilerin örgütlenmeye ilişkin durumlarını düzenlediği için, çalışma ilişkileri açısından önem taşıyan bir hukuksal düzenlemedir.

Bu Kanun önemlidir, çünkü, İkinci Meşrutiyet sonrası ortaya çıkan çok sayıdaki partinin faaliyetleri de bu kanuna göre gerçekleşmiştir. Meşrutiyet hukukunda tüm kuruluşlar, Cemiyetler Kanununa bağlı oldukları için, dernek-parti ayırımı olmamıştır. Diğer yandan Tatil-i Eşgal Kanunu kapsamındaki işçiler, bu kanunla getirilen sendika kurma yasağını aşmak için, Cemiyetler Kanunu çerçevesinde cemiyet olarak, ama sendika niteliğini taşıyan örgütler oluşturmaya çalışmışlardır. Yasa dernekler konusunda "serbest kuruluş" ilkesini getirmektedir. Bununla birlikte madde 3 ile "genel ahlak kurallarına aykırı bir temele dayanan, ülkenin düzen ve geleneği, devletin bütünlüğü açısından bozucu, dev-

let biçimini değiştirme amacına yönelik, çeşitli Osmanlı unsurlarını siyasal yönden ayırmaya yönelik dernekler kurmak yasaklanmakta” idi. 18. maddeye göre ise, “dernek konutlarının güvenlik güçlerine her zaman açık bulundurulması gerekmektedir”dir. Cemiyetler Kanunu’yla güvenlik güçlerine tanınan bu yetkiler, kanunda daha sonra 1919 ve 1923 yıllarında yapılan değişikliklerle, daha da genişletilmiştir (Makal, 1997; 280-281).

2.4.8. 28.4.1921 Tarihli ve 114 Sayılı Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafi-i Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun

Dört maddelik bu kısa yasayla, elverişli olmadığı için madenciler tarafından kullanılmayan ve maden ocakları civarında bırakılan kömür tozlarının satılıp, bu satıştan sağlanacak gelirin işçi yararına kullanılması doğrultusunda düzenlemeler yapılmıştır.

114 sayılı Yasa, yürürlüğe girmiş, ancak, Havzada daha sonraki dönemlerde kömür yıkama ve değerlendirme lamarları yapıldıktan sonra söz konusu tozlar biriktirilememiş, bu sebeple de yasanın düzenlenmesi işlemeze hale gelmiştir. Yasa, 3 Mart 1954 tarihli ve 6309 sayılı Maden Kanunu’yla yürürlükten kaldırılmıştır (Makal, 1999; 323-324).

2.4.9. 10.9.1921 Tarihli ve 151 Sayılı Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun

Bu yasanın yeni devletin sosyal politika tarihi içinde ayrı ve önemli bir yeri vardır. Çünkü bu yasa dış ve iç düşmanlara karşı bir ölüm kalım savaşının sürdürüldüğü bir dönemde oluşmuştur. Kömür havzasında yabancı şirketlere verilen ayrıcalıkların kaldırılmasına dönük ilk adımdır. Yeni devletin emeğe, çalışanlara karşı hakça ve dostça yaklaşımının anlamlı bir belgesidir (Talas, 1992; 79-80).

Cumhuriyet Türkiyesinde ilk sosyal politika tedbirleri Kömür Havzasını konu olarak ele almıştır. Zira bu havza ilk defa Türkiye’de büyük bir işçi kitlesini sinesinde toplamıştır. Bu sebepten ötürüdür ki işçileri koruma zarureti önce bu havzada kendini göstermiştir (Talas, 1967; 183).

Alan olarak Ereğli Havza-i Fahmiyesi, faaliyet alanı olarak madencilik ile sınırlandırılan bu yasayla; bireysel iş ilişkileri alanında geniş koruyucu önlemler getirilmekte, sosyal sigortalar konusunda düzenlemeler yapılmaktaydı (Makal, 1999; 324).

2.4.10. 1921 Anayasası

13 Eylül 1920'de Mustafa Kemal bir proje hazırladı ve BMM'ne sundu. Meclis bir özel komite tayin etti. Bu özel komite projeyi inceledi. Tasarının son hali Mustafa Kemal'in ulusal egemenlik tezi üzerine oturmaktaydı. 1. madde "egemenliğin kayıtsız, şartsız ulusa ait olduğu"nu hükme bağlıyordu. 20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tasarısı BMM'de kanunlaştı (Giritli, 1969; 16). Ongün içinde yayımlanarak yürürlüğe girdi. İstilacı düşmana karşı bir ölüm kalım savaşının yürütüldüğü bu dönemde devletin hukuksal yapısının düzenlenmesi, hak ve özgürlükler konusu ele alınmamış, bu, sonraya bırakılmıştır (Talas, 1992; 64).

1921 Anayasası ilk getirilen ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını alan yeni yönetim bütün Anadolu'ya egemen olan saf bir "meclis hükümeti" rejimi gerçekleştirmiştir. Buna göre Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir organ yoktur; yasama, yürütme ve yargı güçleri Büyük Millet Meclisi'nde toplanmaktadır. Yargı yetkisi, Meclisin kendi bünyesinde kurduğu "İstiklal Mahkemeleri" aracılığıyla kullanılabilir. Yürütme yetkisi, meclis içinden çıkan ve meclis tarafından seçilen milletvekillerine verilmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı, aynı zamanda yürütme yetkisini kullanan hükümetin de doğal başkanıdır (Demir, 2005; 187).

2.4.11. 1923 İzmir İktisat Kongresi

Lozan Konferansı kesildikten 2 hafta sonra İzmir İktisat Kongresi toplandı (17 Şubat-4 Mart 1923). Kongreye tüccar, işçi sanayici, zanaatkar, çiftçi temsilcilerinden birçok kişiler katıldılar. Kongre başkanlığını Kazım Karabekir yapıyordu. Atatürk açış konuşmasında "iktisadi zaferlerle sonuçlandırılmayan askerî zaferlerin kalıcı olamayacağı" nı belirtti. Oysa yeni Türk devleti bir iktisat devleti olacaktı. Kongre yeni iktisat devletinin esaslarını saptamaya çalıştı. Ama önemli bir işlevi de Batı'ya Türk-Sovyet işbirliği ve dostluğuna rağmen, Türkiye'nin kapitalist yoldan şaşmayacağı iletisini göndermekti (Akşin, 2002 (b); 111). Çeşitli raporlar sunuldu, çeşitli kararlar alındı ve sonunda Misak-ı Milli gibi, bir de Misak-ı İktisadi kabul edildi (Aydemir, 1975; 368).

İzmir İktisat Kongresi işçiler açısından da önemli kararların alındığı bir platform olmuş, ancak bu kararlar birer temenniden öteye geçememiştir.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiltere ile yapılan 1838 Ticaret Anlaşması, daha sonra diğer Avrupa ülkeleri ile yapılan ticaret anlaşmaları ve Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile sosyal ve ekonomik alanlarda Batı etkisi görülmeye başlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı iç pazarı Avrupa'dan ithal edilen mallara açılıyordu. Zaten zayıf olan Osmanlı sanayisi bu darbe ile tamamen silinmeye yüz tutmuştur. Özellikle dokumacılık çok kötü etkilenmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı sanayisi, Devletin askeri gereksinimleri karşılamak için açtığı ileri teknoloji kullanan fabrikalar, gayri Müslim Osmanlı girişimcilerin kurdukları işletmeler ve dokuma atölyelerinden ibaretti. 19. yüzyılın sonlarına doğru ülkeye Batı sermayesinin girmesiyle hizmet sektöründe (demiryolu taşımacılığı, banka-sigorta, eğitim, sağlık, liman işletmeciliği, su sağlanması) bir canlanma görülmüştür.

Bu bağlamda işçi sayısı çok sınırlı ve bir sınıf teşkil etmekten oldukça uzaktı. Devlet işletmelerinin birçoğu zaten bir süre sonra iyi işletilemedikleri için kapandılar. İşçiler çoğunlukla gayri Müslim Osmanlıların işletmelerinde ve yabancı girişimcilerin yer aldığı kamusal hizmet sektöründe faaliyet gösteriyorlardı.

Ülkede kapital birikimi sağlayacak sanayileşme ya da ileri derecede dış ülkelerle ticaret hacminin genişlemesi anlamında köklü bir ekonomik gelişme yaşanmadığı için, ekonomik gelişme paralelindeki sosyo-ekonomik değişimler de yaşanmamıştır diyebiliriz. Ancak sadece kamu hizmet sektörüne ve bazı alt yapı yatırımlarına yabancı sermayenin girmesiyle sınırlı da olsa bir ekonomik değişim meydana gelmiştir.

Örgütlenmeler genelde kamudaki hizmet sektöründe yabancı girişimcilerin işletmelerinde çalışan işçiler arasında yaygındı. İşçi hareketleri ve grevler de 19. yüzyılın sonunda bu işletmelerde yaygınlaşmıştır. 1876'da Birinci Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan görece özgürlük ortamında örgütlenmeler ve grevler yoğunluk kazanmıştır.

1908'deki İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile meydana gelen görece özgürlük ortamında örgütlenmeler ve grevler hızla arttı. Ancak 1909'daki Tatil-i Eşgal Kanunu ile kamu kesiminde sendikalaşma yasaklanıyordu, grev özgürlüğüne de sınırlamalar getiriliyordu. Bununla birlikte kamu sektöründeki işçiler gene 1909'da çıkarılan Cemiyetler Kanunu'na göre örgütlenerek bu yasağı aşmaya çalışmışlardır.

1914'de başlayan Birinci Cihan Savaşıyla örgütlenmelere ve grevlere ara verilmiş oldu. Ancak savaşın bitiminden sonra, mütareke döneminde örgütlenmeler ve grevler tekrar hız kazanmıştır.

Diğer taraftan, 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan dönemin başlarında, ekonomide, İttihat ve Terakki'nin "milli iktisat" politikaları uygulanmıştır. Bu bağlamda milli girişimci yetiştirme ve yerli girişimcilerde kapital birikiminin sağlanması hedeflendi. Ancak başarılı olunamadı. Devam eden savaşlar nedeniyle ekonomi gittikçe kötüleşti. Dolayısıyla 1908'den önceki ekonomik tablo bu dönemde de pek değişmedi.

Ayrıca 19. yüzyıl boyunca ve daha sonra kaybedilen topraklar nedeniyle anavatana göç ile işgücü arzı ve yaşanan savaşlar nedeniyle de önemli ölçüde işgücü kaybı meydana gelmiştir.

1920-1923 Dönemi siyaseten çok yoğun olarak yaşanmış, gerek TBMM'nin kuruluşu, gerekse bağımsızlık savaşları ülke tarihinde Cumhuriyet'e bağlanan süreçte bir dönüm noktası oluşturmuştur. Dönemin sonlarında yeralan ve TBMM'nin diplomatik başarısı konumunda olup, bugünkü sınırlarımızı belirleyen ve bağımsızlığımızı tescil eden Lozan Antlaşması da siyaseten bu döneme damgasını vuran bir olaydır.

Ekonomik tabloya gelince; ekonomik açıdan bu kısa dönemde İmparatorluk'taki mevcut iktisadi durum muhafaza edilmiş, bir dönüm noktası olarak kabul edilmese de bundan sonraki Liberal Ekonomi Dönemi'nin (1923-1929) iktisat politikasında belirleyici olacak olan İzmir İktisat Kongresi (Türkiye İktisat Kongresi) gerçekleşmiştir. İzmir İktisat Kongresi işçiler açısından da önemli kararların alındığı bir platform olmuştur. Ancak bu kararlar birer temenniden öteye geçememiştir.

1920-1923 arasında, toplumsal değişim bağlamında sosyo-ekonomik değişimler yaşanmamıştır. Bununla birlikte işçi örgütlenmeleri ve işçi hareketleri imparatorluğun her tarafında yaşanmıştır. Burada belirleyici olan sosyo-ekonomik değişimler değil, 1917 Bolşevik İhtilali ile işçiler arasında oluşan sosyalist fikirler ve bu bağlamda oluşan işçi örgütlenmelerini ve grevleri yöneten sol partilerdir diyebiliriz.

Diğer taraftan 1908 öncesi ve sonrası dönemde oluşan fakat sonra Tatil-i Eşgal Kanunu ve daha sonra 1. Dünya Savaşı ile kesintiye uğrayan işçi hareketleri ve örgütlenmeleri de bu dönemde tekrar canlanmıştır. İşçi örgütlenmelerinde üst örgütler de önem kazanmıştır.

Hukuki düzenlemeler açısından dönem, çok önem arz etmektedir. Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği günlerde TBMM'nin madenlerde çalışan işçiler için

önemli sosyal politika önlemlerini kapsayan 114 ve 151 sayılı Kanunları çıkarmış olması gerçekten üzerinde durulması gereken bir durumdur. Madenlerdeki işverenlerin yabancı olması açısından bu olayı Ankara Hükümeti'nin iktisaden de yabancılara başkaldırması olarak düşünebiliriz.

Bu dönemde 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu uygulamaya konmuştur. Yeni devletin ilk Anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dönemin siyasi konjonktürü nedeniyle pek tabiidir ki hak ve özgürlüklere yer verememiştir.

Bu çerçevede, 1839-1923 Dönemindeki işçi örgütlenmelerinin bir hayli çalkantılı yaşandığı ve altının çizilmesi gerektiğini söylemek yanlış olmaz diye düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

AKŞİN Sina (1), Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti (1600-1908). Cem Yayınevi, 7. Basım, İstanbul, Ekim 2002.

AKŞİN Sina (2), Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980). Cem Yayınevi, 7. Basım, İstanbul, Ekim 2002.

AVCIOĞLU Doğan, Türkiye'nin Düzeni Dün:-Bugün-Yarın-Tekin Yayınevi Onüçüncü Basım, İstanbul 1979.

AYDEMİR Şevket Süreyya, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Cilt II, 1908-1914. Remzi Kitabevi, İstanbul 1971.

AYDEMİR Şevket Süreyya, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Cilt III, 1914-1922. Remzi Kitabevi, İstanbul 1972.

AYDEMİR Şevket Süreyya, Tek Adam Mustafa Kemal, 3. Cilt, 1922-1938. Beşinci Baskı, Yükselen Matbaacılık Limited Şirketi, İstanbul 1975.

DEMİR Fevzi, Anayasa Hukukuna Giriş. Dokuz Eylül Üniversitesi, 6. Bası, İzmir, Mart 2005.

ELDEM Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-1970.

GİRİTLİ İsmet, Fifty Years of Turkish Political Development 1919-1969. Fakülteler Matbaası, İstanbul 1969.

GÜLMEZ Mesut, Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi), 2. Baskı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1991.

GÜZEL M. Şehmus, Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler). Sosyalist Yayınlar, İstanbul 1993.

ISSAWİ Charles, The Economic History of Turkey 1800-1914. The University of Chicago Pres. Chicago and London 1986.

KARAKIŞLA Yavuz Selim, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne İşçiler (1839-1950). Derleyenler: Donald Quataert, Eric Jan Zürcher, Çeviren: Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 1998, İstanbul.

KARAMAN Hayrettin, Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi. İrfan Yayınevi, İstanbul, Tarihsiz.

KARPAT Kemal H., Türk Demokrasi Tarihi. İstanbul Matbaası, İstanbul 1967.

KAZGAN Gülten, Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Ocak 2004.

MAKAL Ahmet, Osmanlı İmparatorluğunda Çalışma İlişkileri: 1850-1920. İmge Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Mayıs 1997.

MAKAL Ahmet, Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946. İmge Kitabevi, Ankara, Aralık 1999.

ORTAYLI İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. Timaş Yayınları, 26. Baskı, İstanbul 2008.

SENCER (Baydar) Oya, Türkiye'de İşçi Sınıfı-Doğuşu ve Yapısı, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969.

TALAS Cahit, Sosyal Güvenlik ve Türk İşçi Sigortaları, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1953.

TALAS Cahit, Sosyal Politika. Yenilenmiş Üçüncü Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara 1967.

TALAS Cahit, Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi. Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara, Şubat 1992.

TOPRAK Zafer, "Türkiye'de "Milli İktisat" 1908-1918", Yurt Yayıncılık A.Ş., Ankara 1982.

TOPRAK Zafer, Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti (1600-1908). Cem Yayınevi, 7. Basım, İstanbul, Ekim 2002.

TUNÇAY Mete, Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925) BDS Yayınları, Çetin Matbaası, 1. Basım, İstanbul 1991.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Birinci Cilt, 1996.